

В. І. Тютюгін,
канд. юрид. наук, проф., завідувач
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ
(СТАТТІ 70, 72 КК УКРАЇНИ)»**

У даній лекції буде зосереджено увагу лише на основних питаннях призначення покарання за сукупністю злочинів. Що ж стосується більш докладного їх аналізу, то він здійснюється у підручнику з Загальної частини кримінального права (§ 6 розд. XVIII, видання 2020 р.)¹, а також у тих роботах, які додатково рекомендовані до цієї лекції і до вивчення яких можна звернутися. Звертаю Вашу увагу також, що опрацювання змісту цієї лекцію необхідно з текстом Кримінального кодексу України (далі – КК) перед собою, бо по ходу лекції робляться численні посилання на положення КК, без ознайомлення з якими неможливо засвоїти матеріал, що викладається.

Які ж основні питання будуть розглянуті у лекції? Будемо називати ці питання по ходу лекції.

1. По-перше, постає питання, у яких випадках виникла необхідність призначення покарання за сукупністю злочинів.

Питання призначення покарання за сукупністю злочинів регламентовані в статтях 70 та 72 КК, у яких встановлені так звані *спеціальні правила* призначення покарання, які уточнюють, розвивають, доповнюють і, якоюсь мірою, навіть коректують положення загальних засад призначення покарання, закріплених у статтях 65–67 КК.

---

¹ Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

Аналіз ч. 1 ст. 70 КК свідчить, що встановлені в ній спеціальні правила призначення покарання застосовуються за наявності *сукупності злочинів*, тобто в ситуаціях, коли згідно з ч. 1 ст. 33 КК *вчинено два або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких особу (чи осіб) ще не було засуджено*.

Таким чином, призначення покарання за правилами статей 70 і 72 КК відбувається у ситуаціях (інакше кажучи, за умов), якщо:

- 1) особа вчинила *не менше двох злочинів*;
- 2) ці злочини можуть бути вчинені як одним діянням особи (ідеальна сукупність), так і різними, відокремленими одне від іншого певним проміжком часу (реальна сукупність);
- 3) вчинені злочини передбачені, як правило, *різними статтями Особливої частини КК*, тобто є або *однорідними* (наприклад, крадіжка і грабіж) або *різномірними* (наприклад, шахрайство і хуліганство).

Але за сукупністю покарання може призначатися і у разі вчинення *тотожних* злочинів (наприклад, дві крадіжки), за умови, що одні з них були закінченими (ч. 1 ст. 13 КК), а інші – незакінченими (статті 14 чи 15 КК) або один із цих злочинів особа вчинила одноособово чи виконувала в ньому роль виконавця (ч. 2 ст. 27 КК), а в іншому – організатора (ч. 3 ст. 27 КК), підбурювача (ч. 4 ст. 27 КК) чи пособника (ч. 5 ст. 27 КК)². Наприклад, якщо в одному випадку особа вчинила готування до крадіжки, а в іншому закінчену крадіжку, то хоча ці злочини і є тотожними (дві крадіжки), але діяння винного кваліфікуються за ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 185 КК та за ч. 2 ст. 185 КК, а покарання призначається за сукупністю цих злочинів (ст. 70 КК).

За сукупністю злочинів призначається покарання і в тих випадках, коли, наприклад, першу крадіжку особа вчинила одноособово або як виконавець, а у другій приймала участь як організатор, підбурювач чи пособник.

---

² Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 20). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

Крім того, правила статей 70 і 72 КК можуть застосовуватися і у разі вчинення кількох злочинів, передбачених *різними частинами однієї статті Особливої частини КК* за умови, що у цих частинах встановлена відповідальність за самостійні (окремі) склади злочинів і вони мають самостійні санкції (наприклад, за ч. 1 ст. 371 КК настає відповідальність за завідомо незаконний привід, а за ч. 2 цієї статті – за завідомо незаконне позбавлення волі. Тому дії особи, яка вчинила ці злочини, будуть кваліфікуватися за їх сукупністю (за ч. 1 ст. 371 та ч. 2 ст. 371 КК), а покарання буде визначатися із застосуванням положень ст. 70 КК);

4) усі злочини, що утворюють сукупність, мають бути вчинені *до засудження* хоча б за один із них, тобто до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким було призначено покарання за попередній злочин. Якщо ж новий злочин вчиняється після цього моменту, тобто після засудження особи за попередній злочин, то має місце вже не сукупність злочинів (ст. 70 КК), а сукупність вироків (ст. 71 КК);

5) усі злочини, що входять до сукупності, *зберігають своє юридичне значення* (ч. 1 ст. 33 КК), тобто жодного з них не було декриміналізовано – не було визнано незлочинним діянням новим законом, а також за жоден з цих злочинів особу не було звільнено від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених законом.

2. По-друге, розглянемо питання про те, яка саме система призначення покарання за сукупністю злочинів встановлена в КК України і які етапи проходить при цьому призначення покарання.

Існують різні законодавчі системи (підходи) щодо призначення покарання за сукупністю, а саме: а) система *повного* (абсолютного); б) система *обмеженого* складання покарань; в) система *поглинання* покарань; г) система *обов'язкового або факультативного підвищення* покарання; д) *змішана* система. Остання (змішана) система призначення покарання за сукупністю використовується і в нашому законодавстві (статті 70 та 71 КК)

Особливість цієї системи призначення покарання за сукупністю полягає в тому, що вона має, так би мовити, універсальний характер, бо в ній одночасно використовуються обмежене складання і поглинення покарань або ці правила (способи) сполучаються із системою обов'язкового чи факультативного підвищення покарання. Така система найбільшою мірою забезпечує реалізацію принципу індивідуалізації покарання і саме тому вона закріплена у статтях 70 і 71 КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК призначення покарання за сукупністю злочинів здійснюється у *два етапи*.

На *першому* – суд *призначає основні*, (а у випадках, передбачених законом (ч. 4 ст. 52 КК), і додаткові) *покарання за кожен із злочинів*, що утворюють сукупність, з урахуванням загальних засад призначення покарання (статті 65–67 КК), а за наявності для цього підстав – і з застосуванням тих спеціальних правил призначення покарання за одиничний злочин, які передбачені у ч. 3 ст. 43, статтях 68–69¹, 98–103 КК. Інакше кажучи, суд призначає за кожен одиничний злочин покарання в межах санкції відповідної статті Особливої частини КК (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК), з урахуванням положень Загальної частини КК (п. 2 ч. 1 ст. 65 КК), а також ступеня тяжкості вчиненого злочину (ст. 12 КК), даних про особу винного та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання (статті 66, 67 КК).

На *другому* етапі суд визначає *остаточне покарання за сукупністю злочинів*, керуючись встановленими у статтях 70 та 72 КК правилами і обираючи для цього один із передбачених у цих нормах *способів (принципів)*³ визначення загальної міри покарання за сукупністю.

3. *По-третє, розглянемо питання про те, який саме порядок (принципи) визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів встановлює закон і в чому полягає особливість застосування цих принципів у разі призна-*

---

³ Слід мати на увазі, що в теорії кримінального права та в судовій практиці *способи* визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків, як правило, називають *принципами* призначення покарання за сукупністю.

чення за окремі злочини, що утворюють сукупність, покарань як одного, так і різних їх видів.

Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК остаточне покарання за сукупністю злочинів може визначатися шляхом застосування судом таких принципів, як: а) *поглинення* менш суворого покарання більш суворим; б) *часткового складання* призначених за окремі злочини покарань; в) *повного їх складання*.

При цьому слід зазначити, що встановлюючи такий порядок визначення остаточного покарання за сукупністю, закон не регламентує, у яких саме випадках суд може використовувати той чи інший із зазначених принципів. Отже, кожного разу це питання вирішується *за власним розсудом суду*, який обирає той чи інший варіант (принцип) визначення остаточного покарання за сукупністю з урахуванням обставин конкретного провадження.

У той же час, у деяких ситуаціях суд не має вибору і тому *зобов'язаний*, а, іноді, навіть, *«вимушений»* удаватися лише до якогось одного (наприклад, поглинення) з принципів визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів.

Розглянемо більш детально ці принципи.

А. Принцип поглинення покарань.

Оскільки за окремі злочини, що утворюють сукупність, можуть бути призначені судом основні покарання як одного виду (наприклад, за всі злочини призначено обмеження волі), так й різних їх видів (за один злочин виправні роботи, а за інший – позбавлення волі), тому визначення остаточного покарання шляхом *поглинення менш суворого покарання більш суворим* може здійснюватися щодо покарань як *одного виду* – *одновидних, так і різних їх видів* – *різновидних*⁴.

Застосування принципу поглинення менш суворого покарання більш суворим припускає, що суд, призначивши за окремі злочини основні пока-

---

⁴ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 21). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

рання одного виду (*одновидні*) або різних видів (*різновидні*), але при цьому такі види покарань, які відрізняються один від іншого за ступенем їх суворості, одним з них – більш суворим – поглинає інше – менш суворе. При цьому, застосовуючи принцип поглинення, суд бере до уваги не санкції статей Особливої частини КК, за якими були призначені ці покарання за окремі злочини, а ті конкретні види основних покарань і у тих визначених їх розмірах, у яких вони фактично були призначені вироком. Наприклад, якщо за один із злочинів призначено п'ять років позбавлення волі, а за інший – два роки обмеження волі, то незалежно від того, у яких межах ці основні види покарань встановлені в санкціях статей Особливої частини КК, за якими вони були призначені, суд виходить із тих конкретних їх видів (позбавлення і обмеження волі) та розмірів (п'ять років і два роки), в яких вони були призначені за окремі злочини.

Оскільки йдеться про поглинення менш суворого основного покарання більш суворим, то, вочевидь, що при застосуванні цього принципу суд, перш за все, має визначитися, яке ж із призначених за окремі злочини покарань є більш, а яке – менш суворим.

При вирішенні цього питання суд виходить:

а) або з розміру покарання, – якщо призначені за окремі злочини покарання належать до одного виду – є *одновидними* (наприклад, обмеження волі за обидва злочини);

б) або з місця розташування покарання в законодавчому їх переліку, наведеному в ст. 51 КК, – якщо призначені за окремі злочини покарання належать до різних видів – є *різновидними* (наприклад, штраф і виправні роботи).

І тільки після визначення ступеня суворості призначених за окремі злочини основних покарань суд одним з них (більш суворим) поглинає інше (менш суворе). Таким чином, у разі застосування принципу поглинення покарань не має значення, чи належать призначені за окремі злочини покарання

до одного виду (є одновидними) або до різних їх видів (є різновид ними). Головне, – визначити, яке з цих покарань є більш, а яке – менш суворим.

Слід також ураховувати, що у ряді випадків поглинення менш суворого покарання більш суворим є *обов'язковим* для суду. Так, згідно з ч. 2 ст. 70 КК, якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі (ст. 64 КК), то остаточне покарання за сукупністю визначається шляхом *поглинення* будь-яких менш суворих видів покарань довічним позбавленням волі.

До поглинення суд «змушений» удаватися і тоді, коли *найбільш суворе покарання, з усіх призначених за окремі злочини*, обрано судом у тих максимально припустимих його межах, які встановлені у ч. 2 ст. 70 КК. Якщо, наприклад, за ч. 1 ст. 185 КК призначено арешт на шість місяців, а за ч. 1 ст. 296 КК максимально можливий тут строк обмеження волі (п'ять років), то при визначенні остаточного покарання за сукупністю цих злочинів суд змушений буде застосувати лише принцип поглинення і остаточне визначити за сукупністю п'ять років обмеження волі, поглинувши ним шість місяців арешту.

Проте, можуть виникати і такі ситуації, коли суд не має права застосувати принцип поглинення покарань. Так, якщо за окремі злочини, що утворюють сукупність, призначені *однакові за видом і розміром основні покарання*, то вони *поглиненню не підлягають*, бо є рівними за ступенем їх суворості. Виняток із цього правила стосується лише тих випадків, коли такі види покарань за всі злочини призначені у максимальних межах санкцій статей Особливої частини КК, за якими засуджено винного. Якщо, наприклад, за кожен із злочинів, передбачених ч. 1 ст. 366 та ч. 1 ст. 367 КК суд призначив обмеження волі строком на один рік, він не може поглинути ці покарання одне іншим і повинен застосувати принцип повного чи часткового їх складання, бо вони є рівними за ступенем їх суворості. Однак, якщо за кожен із тих самих злочинів було призначено обмеження волі строком на три роки, суд вимушений удатися до поглинення одного покарання іншим,

бо вони призначені в цьому випадку в максимально припустимих межах, встановлених у санкціях як ч. 1 ст. 366, так й ч. 1 ст. 367 КК.

Б. Принцип часткового складання покарань.

При частковому складанні до найбільш суворого за видом чи розміром покарання, призначеного за один із злочинів, додається лише *частина* менш суворого покарання, призначеного за інший злочин, і остаточне покарання за їх сукупністю повинно, таким чином, стати більш суворим, ніж будь-яке з покарань, призначених за окремі злочини⁵.

Що стосується питання про те, яку саме частину менш суворого покарання належить додати до більш суворого, то суд вирішує його *на свій власний розсуд* з урахуванням конкретних обставин провадження і виходячи з тих припустимих меж остаточного покарання, яке може бути призначене за сукупністю відповідно до ч. 2 ст. 70 КК. Наприклад, якщо за ч. 1 ст. 185 КК суд призначив два роки позбавлення волі, а за ч. 2 ст. 296 КК – три роки, то за сукупністю цих злочинів із застосуванням принципу часткового складання призначених за окремі злочини покарань, суд до трьох років позбавлення волі, призначених за ч. 2 ст. 296 КК, може додати лише частину позбавлення волі (максимум один рік), призначеного за ч. 1 ст. 185 КК, бо найбільш суворе покарання встановлено тут у санкції ч. 2 ст. 296 КК і дорівнює чотирьом рокам позбавлення волі. Таким чином, остаточна міра покарання за сукупністю цих злочинів буде складати лише чотири роки позбавлення волі.

Із наведеного прикладу впливає ще одне обов'язкове правило – *при застосуванні принципу часткового складання воно здійснюється шляхом приєднання частини менш суворого покарання, призначеного за один із злочинів, до більш суворого покарання, призначеного за інший злочин*. Інакше кажучи, суд не має права вирішувати це питання іншим чином, тобто не може до менш суворого покарання приєднати частину більш суворого.

---

⁵ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 22). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

Слід, однак, ураховувати, що у наведеному раніше прикладі йшлося про часткове складання основних покарань одного виду – *одновидних*. Але у тому ж прикладі суд може за ч. 1 ст. 185 КК призначити не позбавлення волі, а, наприклад, два роки виправних робіт, а за ч. 2 ст. 296 КК ті ж самі три роки позбавлення волі. Тобто у цьому випадку за окремі злочини призначені покарання різних видів – *різновидні*.

Питання про складання різновидних покарань (як у нашому прикладі, так й в інших подібних випадках) вирішується вже не у ст. 70, а в ст. 72 КК, бо у таких ситуаціях, перш, ніж застосувати принцип часткового або повного складання покарань, суд повинен *перевести* (трансформувати) менш суворий вид покарання у більш суворий. Саме для такого трансформування (переводу менш суворого покарання у більш суворе) суд повинен звернутися до ч. 1 ст. 72 КК, у якій встановлено, що *при складанні різновидних покарань за сукупністю менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий*, виходячи з їх співвідношення, передбаченого у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 72 КК. Наприклад, у п. 1 ч. 1 ст. 72 КК зазначено, що одному дню позбавлення волі відповідають: а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні; б) два дні обмеження волі; в) три дні службових обмежень або виправних робіт; г) вісім годин громадських робіт, а у пунктах 2–4 ч. 1 ст. 72 КК встановлено співвідношення і між іншими видами основних покарань.

Таким чином, при складанні *різновидних* основних покарань суд:

1) повинен перевести (трансформувати) менш суворий вид покарання у більш суворий його вид, використовуючи для цього шкалу еквівалентів цих покарань, встановлену у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 72 КК. Тобто, в нашому прикладі суд має перевести два роки виправних робіт у позбавлення волі, відповідно до підпункту «в» п. 1 ч. 1 ст. 72 КК. Оскільки один день позбавлення волі відповідає трьом дням виправних робіт, то два роки виправних робіт у нашому прикладі відповідають восьми місяцям позбавлення волі;

2) після переводу менш суворого виду покарання у більш суворий його вид, суд повинен приєднати отриману таким чином міру менш суворого покарання чи певну його частину до більш суворого його виду, визначивши тим самим шляхом повного або часткового складання остаточне покарання (загальну його міру) за сукупністю злочинів. У нашому прикладі – до трьох років позбавлення, призначених за ч. 2 ст. 296 КК, суд додає (повністю або частково) отримані шляхом переводу восьми місяців позбавлення волі за ч. 1 ст. 185 КК і визначає за сукупністю цих злочинів шляхом часткового складання три роки і шість місяців позбавлення волі, а шляхом повного складання – три роки і вісім місяців.

Отже, і принцип часткового або повного складання (до речі, як і принцип поглинення) може застосовуватися судом у випадках призначення за окремі злочини, що складають сукупність, покарань як одного виду – однovidних, так й різних їх видів – різновидних.

У той же час, слід ураховувати, що принцип як часткового, так й повного складання можуть застосовуватися далеко не завжди, бо можливість їх використання залежить від тієї *максимально припустимої межі*, яка встановлена у ч. 2 ст. 70 КК для визначення остаточної міри покарання за сукупністю злочинів. Як було зазначено раніше, з урахуванням цієї межі суд іноді «вимушений» відмовлятися від складання покарань і удаватися лише до їх поглинення.

В. Принцип повного складання покарань.

При повному складанні всі покарання, призначені за окремі злочини, додаються одне до іншого (складаються і підсумовуються між собою), а остаточне покарання за сукупністю укладає, таким чином, їх *загальну суму*.

Також як і при частковому складанні, призначені за окремі злочини основні покарання можуть належати до одного виду (бути однovidними) або до різних їх видів (бути різновидними). В останньому випадку діють ті самі правила попереднього переводу (трансформування) менш суворого виду по-

карання у більш суворий його вид, і тільки після цього здійснюється повне їх складання між собою.

Проте, слід ураховувати, що і принцип повного складання може застосовуватися далеко не завжди, бо можливість його використання залежить від тієї *максимально припустимої межі*, яка встановлена у ч. 2 ст. 70 КК для визначення остаточної міри покарання за сукупністю злочинів. Із урахуванням цієї межі суд іноді «вимушений» відмовлятися від повного складання покарань і удаватися лише або до часткового складання, або, навіть, до поглинення покарань чи самостійного їх застосування і виконання.

Г. Принцип одночасного застосування і самостійного виконання покарань.

Як вже зазначалося, принцип повного чи часткового складання покарань може застосовуватися у разі призначення за окремі злочини покарань *як одного виду* (одновидних), так і *різних їх видів* (різновидних). Проте, системний аналіз статей 70 і 72 КК дає підстави стверджувати, що принцип складання може застосовуватися у разі призначення за окремі злочини далеко не всіх різновидних покарань.

Аналіз ч. 1 ст. 72 КК свідчить, що у переліку видів покарань, які можуть бути попередньо переведені (трансформовані) один (менш суворий) в інший (більш суворий) для подальшого їх складання, відсутня вказівка на такі види покарань, як штраф (ст. 53 КК) і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК). Закон не встановив для цих видів покарань якого-небудь співвідношення (еквіваленту) з іншими видами покарань, використання якого дозволило б перевести ці види покарань в інші види для подальшого їх складання.

Саме тому в ч. 3 ст. 72 КК встановлено особливий порядок остаточного визначення цих видів покарань за сукупністю злочинів, згідно з яким *основні покарання* у виді штрафу (ст. 53 КК) та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК) при призначенні їх за су-

купністю складанню між собою та з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самотійно.

Таким чином, стосовно основних видів покарань, передбачених у статтях 53 та 55 КК, закон (ч. 3 ст. 72 КК) не тільки виключає можливість їх складання як між собою, так й з іншими видами покарань, а й встановлює ще один принцип визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів – *принцип одночасного застосування (без поглинення і складання) одразу декількох видів покарань, призначених за окремі злочини, і самотійного виконання кожного з цих видів покарань.*

Отже, у цих випадках при визначенні остаточного покарання за сукупністю у вироку мають бути одночасно зазначені відразу декілька видів основних покарань, призначених за окремі злочини, що входять до сукупності. Причому, застосування (виконання) цих видів покарань здійснюється у такій ситуації самотійно, тобто не послідовно – одне покарання за іншим, а паралельно – *одне покарання поряд з іншим.* Так, якщо, наприклад, за ч. 1 ст. 140 КК призначено основне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади строком на п'ять років, а за ст. 141 КК – три роки обмеження волі, то, визначаючи остаточне покарання за сукупністю цих злочинів шляхом застосування зазначеного принципу, суд у вироку залишить одразу обидва ці види покарань, тобто визначить їх до одночасного застосування і самотійного виконання кожного з них.

Проте, слід ураховувати, що у разі призначення хоча б за один із злочинів такого виду покарання, яке не підлягає складанню (статті 53, 55 КК), закон не виключає і можливості його поглинення більш суворим видом покарання, призначеним за інший злочин⁶. Так, у нашому прикладі, якщо за один із злочинів призначено основне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади строком на п'ять років, а за інший – три роки обмеження волі,

---

⁶ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 21). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

суд, визначаючи остаточне покарання за сукупністю, має право не тільки визначити їх до самостійного виконання, а і більш суворим видом покарання (обмеженням волі) поглинута менш суворе покарання (позбавлення права обіймати певні посади).

Таким чином, системний аналіз статей 70 і 72 КК дає підстави стверджувати, що остаточне покарання (загальна його міра) за сукупністю злочинів може визначатися шляхом застосування таких *чотирьох* принципів, як:

- а) поглинення менш суворого покарання більш суворим;
- б) часткове складання призначених за окремі злочини покарань;
- в) повне їх складання;

г) одночасне застосування (без поглинення і складання) і самостійне виконання покарань, призначених за окремі злочини.

Слід також ураховувати, що сукупність можуть утворювати не тільки два (найпростіша ситуація), а й більша кількість вчинених злочинів. У таких випадках не виключається можливість *одночасного застосування одразу декількох принципів* для визначення остаточного покарання (загальної його міри) за сукупністю, коли одне покарання поглинається іншим, інші повністю або частково складаються між собою, а деякі застосовуються одночасно і виконуються самостійно – без поглинення і складання. Для цього достатньо уявити собі ситуацію, коли, наприклад, за один із злочинів було призначено штраф, за другий – громадські роботи, за третій – позбавлення права обіймати певні посади, за четвертий обмеження волі, а за п'ятий – позбавлення волі.

4. *По-четверте, проаналізуємо питання про те, у яких припустимих межах (граничних розмірах) суд має право визначити остаточне покарання – загальну його міру – за сукупністю злочинів.*

Перш за все зазначимо, що максимально припустима межа, тобто той розмір покарання, який остаточно визначається судом за сукупністю злочинів, залежить від того, який саме принцип об'єднання покарань, призначених за окремі злочини, застосовувався судом при визначенні загальної міри покарання.

У разі застосування принципу поглинення менш суворого покарання більш суворим яких-небудь складнощів стосовно визначенні остаточного покарання за сукупністю не виникає, бо у цьому випадку *загальна його міра за сукупністю злочинів визначається у межах того більш суворого покарання, яке було призначено судом за один із злочинів, що входить до сукупності, і яким були поглинуті усі інші покарання.*

Що стосується принципів часткового або повного складання покарань, призначених за окремі злочини, то воно здійснюється судом у межах, тих граничних розмірів, межа яких встановлена в ч. 2 ст. 70 КК, відповідно до з якої остаточне покарання у цих випадках визначається:

а) або у межах, установлених *санкцією статті* Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання;

б) або у межах *максимального строку (розміру), встановленого для даного виду покарання в нормах Загальної частини КК.*

При частковому або повному складанні покарань у межах *санкції* статті, що передбачає найбільш суворе покарання, суд.

По-перше, визначає, яке з призначених покарань є більш суворим, виходячи:

а) або з його *виду* (ст. 51 КК) – якщо за окремі злочини призначені покарання різних видів (різновидні);

б) або з його *розміру* – якщо за окремі злочини призначені покарання одного виду (одновидні).

По-друге, суд визначає максимально припустиму межу (граничний розмір) складання призначених покарань, беручи до уваги не розмір (строк) призначеного за окремі злочини покарання, а ту його *максимальну межу*, що встановлена у *санкції статті* Особливої частини КК, яка передбачає найбільш суворе покарання. Наприклад, якщо за ч. 1 ст. 185 КК призначено один рік позбавлення волі, а за ч. 2 ст. 296 КК – три роки, то, виходячи з того, що максимальна межа цього виду покарання (чотири роки) встановлено саме у *санкції* ч. 2

ст. 296 КК, суд має право визначити остаточну міру покарання за сукупністю шляхом як часткового (три роки плюс шість місяців), так й повного (три роки плюс один рік) складання покарань, призначених за ці злочини.

У тих же випадках, коли хоча б один із злочинів, що утворюють сукупність, є *умисним тяжким* (ч. 5 ст. 12 КК) або *особливо тяжким* (ч. 6 ст. 12 КК), закон (ч. 2 ст. 70 КК) надає суду право призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів *у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в нормах Загальної частині КК*, а саме у тих максимальних межах, які встановлені для різних видів покарань у ч. 2 ст. 53, ч. 1 ст. 55, ч. 2 ст. 56, ч. 1 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 60, ч. 2 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 2 ст. 63 КК.

У разі застосування цих положень ч. 2 ст. 70 КК, перш за все, виникає питання про те, що розуміє закон під «данним видом покарання», у межах максимального строку якого може бути визначено остаточне покарання (загальна його міра) за сукупністю злочинів?

Аналіз закону свідчить, що під таким «данним видом покарання» розуміється найбільш суворе покарання з числа тих, які призначені за окремі злочини, що входить до сукупності. Так, якщо наприклад, за злочин середньої тяжкості було призначено чотири роки позбавлення волі, а за особливо тяжкий – одинадцять років, то суд має право шляхом повного складання цих покарань призначити п'ятнадцять років позбавлення волі, незважаючи на те, що максимальна межа санкції, встановленої за цей особливо тяжкий злочин, дорівнює, наприклад, лише дванадцяти рокам позбавлення волі. Таке рішення пояснюється тим, що у цьому випадку суд орієнтується не на максимальну (граничну) межу санкції (дванадцять років), а на максимальний строк позбавлення волі, який дорівнює п'ятнадцяти рокам і встановлений не в санкції, а у ч. 2 ст. 63 Загальної частині КК.

Таким чином, визначення остаточного покарання за сукупністю у межах максимального строку (розміру) покарання, встановленого в Загальній частині КК, здійснюється судом:

1) лише у разі, якщо хоча б один із злочинів, що входить до сукупності, є умисним тяжким (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжким (ч. 5 ст. 12 КК);

2) таке рішення приймається судом *на власний розсуд*, бо згідно з ч. 2 ст. 70 КК обрання саме такої межі остаточного покарання за сукупністю є *правом*, а не обов'язком суду. Тому, якщо до сукупності входить умисний тяжкий чи особливо тяжкий злочин, суд *на свій власний розсуд* приймає вмотивоване рішення і, спираючись на нього, має право призначити остаточне покарання за сукупністю: а) або у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання; б) або у межах санкції, яка передбачає найбільш суворе покарання.

Так, якщо наприклад, за ч. 1 ст. 185 призначено два роки позбавлення волі, а за ч. 2 ст. 194 КК – дев'ять років, то визначаючи остаточного покарання за сукупністю цих злочинів, суд має право застосувати не тільки принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим (дев'ятьма роками поглинути два роки) або часткового складання цих покарань (десять років: дев'ять років плюс один рік), а й принцип повного їх складання (одиннадцять років: дев'ять років плюс два роки), бо діяння, передбачене ч. 2 ст. 194 КК, є умисним тяжким злочином (ч. 4 ст. 12 КК), а максимальний строк, встановлений для позбавлення волі в ч. 2 ст. 63 Загальній частині КК дорівнює п'ятнадцяти рокам.

Слід також ураховувати, що встановлена у ч. 2 ст. 70 КК заборона виходу або за межі санкції статті, що передбачає найбільш суворе покарання, або за межі максимального строку, встановленого для даного виду покарання, у деяких випадках виключає можливість повного, а, іноді, навіть і часткового складання покарань, призначених за окремі злочини. Така ситуація виникає тоді, коли хоча б за один із злочинів, що входить до сукупності, суд

призначає покарання або в максимальних межах, встановлених у санкції, що передбачає найбільш суворе покарання, або в максимальних межах, передбачених для відповідного виду покарання в Загальній частині КК.

Якщо, наприклад, за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК суд призначить п'ятнадцять років позбавлення волі, а за ч. 1 ст. 185 КК – три роки, то ні часткове, ні повне складання цих покарань неможливо і остаточне покарання за сукупністю цих злочинів згідно з ч. 2 ст. 70 КК може бути визначено тільки шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим.

Деякими особливостями характеризуються також і правила визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів у випадках, якщо за декілька злочинів, що її утворюють, призначені такі види покарань, як виправні роботи (ст. 57 КК) або службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК), у разі призначення яких суд, як відомо, визначає не тільки їх строк, а й встановлює у вироку певний розмір відрахувань із заробітку чи грошового забезпечення засудженого. Із урахуванням цього, в ч. 2 ст. 72 КК зазначено, що у таких випадках складанню (повному або частковому) за сукупністю підлягають лише *строки* зазначених видів покарань, а *розміри відрахувань* із заробітку засудженого не складаються і *обчислюються за кожним вироком самостійно*.

Найбільш просто вирішується питання про визначення остаточної міри покарання за сукупністю у разі використання судом принципу одночасного застосування і самостійного виконання покарань, призначених за окремі злочини, що утворюють сукупність.

У цих випадках усі види основних покарань, призначених за окремі злочини, застосовуються одночасно (без їх поглинення одне іншим і без складання між собою) і з моменту набрання вироком законної сили кожне з цих покарань виконується самостійно, але не послідовно (одне покарання за іншим) а паралельно (одне покарання поряд з іншим). Наприклад, якщо за один із злочинів призначено основне покарання у виді штрафу, а за інший – обмеження волі, то у випадку, якщо суд не застосовує принцип поглинення,

кожен з цих видів покарань застосовується до засудженого одночасно і виконується самостійно.

5. *По-н'яте, розглянемо питання про те, у якому порядку (з використанням яких принципів) і в яких межах призначаються за сукупністю злочинів додаткові покарання.*

Як відомо, за злочини, що утворюють сукупність, можуть бути призначені не тільки основні, а й додаткові покарання. Причому, в одних випадках закон (санкція) вказує лише на *можливість* (факультативність) призначення за певний злочин додаткового покарання (наприклад, ч. 1 ст. 191, частини 2 статей 155, 233, 286 КК та ін.), в інших – на *обов'язковість* його призначення (наприклад, ст. 150, ч. 2 ст. 191, ст. 364 КК та ін.), а іноді вони призначаються на підставі норм Загальної частини КК (статті 54 і ч. 2 ст. 55 КК). Більше того, відповідно до ч. 4 ст. 52 КК за один злочин може бути призначено не тільки одне, а й *декілька* додаткових покарань. Усі ці особливості мають бути враховані і у разі призначення додаткових покарань за сукупністю злочинів.

Призначення за сукупністю злочинів *додаткових покарань* регламентується у частинах 1 і 3 ст. 70 та в ч. 4 ст. 72 КК і повинно відповідати таким вимогам:

1) додаткове покарання може приєднуватися до основного, остаточно визначеного за сукупністю, лише за умови, якщо воно *попередньо* було призначене судом хоча б за один із злочинів, що утворюють сукупність. Призначення додаткового покарання лише за сукупністю злочинів, тобто без попереднього його призначення за окремі злочини, є неприпустимим⁷;

2) якщо *одне* додаткове покарання призначається лише *за один із злочинів*, що входить у сукупність, то воно приєднується на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю злочинів;

---

⁷ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 16). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

3) якщо *декілька* додаткових покарань призначені тільки за *один із злочинів*, що входить до сукупності, то у цьому випадку ні поглиненню, ні складанню між собою додаткові покарання не підлягають і всі вони приєднуються на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю злочинів. У такій ситуації кожне з цих додаткових покарань застосовується одночасно і виконується самостійно;

4) якщо за *декілька злочинів*, що утворюють сукупність, поряд з основними, призначено і *декілька додаткових покарань*, то передбачені ч. 1 ст. 70 і ч. 4 ст. 72 КК принципи їх остаточного визначення за сукупністю застосовуються судом *окремо* щодо основних і щодо додаткових покарань. Суд не має права ні поглинати основним покаранням додаткове, ні складати основні і додаткові покарання між собою;

5) якщо за *декілька злочинів* призначено *декілька* додаткових покарань *одного виду* (одновидних), то вони *попередньо* поглинаються чи складаються (повністю чи частково) між собою і лише після цього приєднуються на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю.

При цьому, визначаючи остаточне покарання за сукупністю, суд має право щодо основних видів покарань застосувати один із принцип їх об'єднання за сукупністю (наприклад, складання), а щодо додаткових – інший (наприклад, поглинення).

Так, якщо, наприклад, за ч. 4 ст. 187 КК призначено десять років позбавлення волі з *конфіскацією всього майна*, а за ч. 3 ст. 189 КК – п'ять років позбавлення волі з *конфіскацією лише частини майна*, то за сукупністю цих злочинів суд може остаточно основне покарання визначити як шляхом поглинення (десятьма роками поглинути п'ять років), так і часткового (десять років плюс три роки) або повного їх складання (десять років плюс п'ять років), тоді як додаткове покарання у нашому прикладі може бути остаточно визначено за сукупністю тільки шляхом поглинення (повна конфіскація поглинає часткову)

і лише після цього воно приєднується на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю;

б) якщо за *декілька* злочинів призначено *декілька* додаткових покарань *різних видів* (різновидних), то усі вони мають бути приєднані (без поглинення і складання між собою) на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю. Саме такий порядок призначення різновидних додаткових покарань закріплено у ч. 4 ст. 72 КК, відповідно до якої *додаткові покарання різних видів (різновидні) у всіх випадках їх призначення за сукупністю застосовуються одночасно і виконуються самостійно*⁸.

Так, якщо, наприклад, за один із злочинів, поряд з основним покаранням, було призначено додаткове у виді штрафу, а за інший – до основного покарання було приєднано додаткове у виді позбавлення права обіймати певні посади, то за сукупністю цих злочинів до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю, суд повинен приєднати і перше (штраф), і друге (позбавлення права обіймати певні посади) додаткові покарання, кожне з яких застосовується одночасно і виконується самостійно.

Таким чином, і у разі призначення за окремі злочини *різновидних додаткових покарань* вони остаточно визначаються за сукупністю за принципом *одночасного їх застосування (без поглинення і складання між собою) і самостійного виконання*.

6. *Нарешті, розглянемо питання, у якому порядку призначається покарання і визначається остаточна його міра у випадках, коли після постановлення вироку за один із злочинів встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку.*

У судовій практиці цілком можливі ситуації, коли особа вчиняє декілька злочинів (наприклад, два), але правоохоронними органами спочатку виявлено (розкрито) лише один із них, за який особу і засуджено вироком судом

---

⁸ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (п. 22). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).

до певного покарання. Але з часом, тобто *до, під час або після відбуття* покарання за цей злочин, з'ясовується, що особа винна у вчиненні ще й іншого злочину, який вона скоїла до постановлення попереднього вироку. Виникає питання, яким чином і за якими правилами має бути призначено покарання у такій ситуації?

Це питання вирішується у ч. 4 ст. 70 КК, згідно з якою за правилами, передбаченими в частинах 1–3 ст. 70 КК, призначається покарання, якщо після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку.

Слід звернути увагу, що закон (ч. 4 ст. 70 КК) вказує, що і у таких ситуаціях застосовуються правила, встановлені в частинах 1–3 ст. 70 КК, тобто правила, за якими призначається покарання саме за *сукупністю злочинів*. Пояснюється це тим, що і у таких випадках дійсно має місце ні що інше, ніж сукупність злочинів, бо *всі злочини вчиняються у такій ситуації ще до засудження хоча б за один з них*, тобто за наявності саме сукупності злочинів, особливість якої полягає лише у тому, що ці злочини розкриті (виявлені) у різний час, у зв'язку з чим і покарання за їх сукупністю призначається не одним, а кількома вироками.

На відміну від ч. 1 ст. 70 КК, призначення покарання за ч. 4 цієї статті здійснюється вже не у два, а у *три* етапи.

Проаналізуємо ці етапи на прикладі, вчинення особою двох злочинів – крадіжки (ч. 2 ст. 185 КК) і хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК), коли спочатку виявлене було тільки хуліганство, за яке особу було засуджено до трьох років обмеження волі. Однак через деякий час (наприклад, після відбуття двох років обмеження волі за хуліганство) було встановлено, що ще до постановлення вироку за хуліганство особа вчинила крадіжку. Виходячи з цього і спираючись на правила, встановлені в частинах 1–4 ст. 70 КК, суд у такій ситуації:

1) на *першому* етапі призначає покарання за знову розкритий злочин, а якщо їх декілька – то за усі ці злочини, керуючись статтями 65–67 КК, а за не-

обхідності – і статтями 68–69¹, 98–103 КК. Тобто, у наведеному прикладі на цьому етапі суд призначає за ч. 2 ст. 185 КК, наприклад, два роки обмеження волі, тобто обирає покарання за крадіжку, вчинену ще до засудження за хуліганство;

2) на *другому* етапі суд визначає остаточне покарання (загальну його міру) за сукупністю вчинених злочинів (у нашому прикладі – за крадіжку і хуліганство), керуючись положеннями частин 1–3 ст. 70 КК, тобто шляхом застосування розглянутих раніше принципів визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів. При цьому суд на цьому етапі *не враховує*, що особа вже повністю або частково відбула покарання, призначене за раніше винесеним вироком (у нашому прикладі судом не враховується, що особа вже відбула два роки обмеження волі із трьох, призначених за хуліганство).

Інакше кажучи, при визначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів до уваги береться покарання в тому його *повному розмірі*, що було призначене вироком за раніше розкритий злочин. У нашому прикладі, виходячи з повного строку обмеження волі, призначеного за хуліганство (три роки) і обмеження волі, призначеного за крадіжку (два роки), суд шляхом повного складання призначених покарань (три роки плюс два роки) визначає остаточне покарання за сукупністю цих злочинів – п'ять років обмеження волі;

3) на *третьому* етапі здійснюється *зарахування* відбутого за попереднім вироком покарання за правилами ст. 72 КК. Таке зарахування полягає у тому, що до покарання, остаточного визначеного за сукупністю злочинів, *зараховується* покарання, яке повністю або частково було вже відбуте особою за попереднім вироком. У нашому прикладі в загальний строк покарання, визначеного за сукупністю (п'ять років обмеження волі), суд зараховує ті два роки обмеження волі, які вже були відбуті особою за попереднім вироком (п'ять років мінус два роки). Таким чином, засудженому остаточного залишається відбутися ще три роки обмеження волі.

Якщо ж у наведеній ситуації за злочини, що входять до сукупності, були призначені покарання різних видів (різновидні), то як для визначення остаточного покарання за сукупністю, так й для зарахування відбутого за попереднім вироком покарання суд повинен попередньо використовувати положення частин 1–4 ст. 72 КК.

Додаткова література і матеріали судової практики

1. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. Киев: Вища шк., 1980. 216 с.
3. Бажанов М. И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: учеб. пособие / М. И. Бажанов. Харків: Юрид. ин-т, 1977. 50 с.
4. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / за заг. ред. проф. В. І. Тютюгіна. Харків: Фінн, 2008. 336 с.
5. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох]; за заг. ред. А. А. Музики. Київ: Центр учб. літ., 2017. 524 с.
6. Практика судів України з кримінальних справ (2014–2015) / [уклад. В. І. Тютюгін]; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2016. 800 с.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS03142> (дата звернення: 06.04.2020).
8. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
9. Тютюгін В. І. Призначення покарання при вчиненні кількох злочинів та за кількома вироками: конспект лекцій / В. І. Тютюгін. Харків: УЮА, 1992. 22 с.
10. Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підгот. до заліків та іспитів. / Відп. ред. В. І. Тютюгін; 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 224 с. С. 173–176.